

IV. GLAVA

Pad fašizma i kapitulacija Italije

DALMACIJA PRED KAPITULACIJU ITALIJE

Bilo je već prošlo nekoliko mjeseci od odlaska glavnine partizanske vojske i dalmatinskih brigada prema Crnoj Gori. Za to vrijeme na području Dalmacije, u Biokovu, Mosoru, Moseću i sjevernoj Dalmaciji, bili su formirani novi partizanski odredi. Uz njih, duž Primorja i na Srednjodalmatinskim otocima bilo je izraslo nekoliko vodova i partizanskih četa. U nizu žestokih bojeva protiv neprijatelja partizani su ponovno oslobodili velik dio dalmatinskog teritorija. Bila je oslobođena čitava primorska obala od Ploča do Makarske, Biokovo s podbiokovskom zagorom, područje Dalmatinske Zagore između Mosora i Kamešnice, cijelo mučko područje s Mosećom i Svilajom i u sjevernoj Dalmaciji jedan dio Bukovice.

Jedino u Cetinskoj dolini od Vrlike do Sinja, kroz sve vrijeme vladalo je zatišje. Na tom prostoru nije više bilo partizanskih snaga. Kada se poshje IV. neprijateljske ofenzive livanjsko područje, glavni oslonac dinarskih partizana, našlo u rukama neprijatelja, opstanak većih partizanskih snaga na Dinari postao je nemoguć. Ali rukovodstvo NOP-a u Dalmaciji i Glavni štab NOV i PO Hrvatske nisu ni časa gubili iz vida Cetinsku dolinu, potrebu borbe i na tom području. Zato, čim su partizanski odredi u Biokovu, Mosoru i Moseću porasli do jačine nekoliko bataljona, Štab grupe partizanskih odreda za Dalmaciju je odlučio, da izvjesne snage odvoji i uputi prema Cetinskoj dolini radi ponovnog oživljavanja

borbe u tom kraju. Tako je početkom jula, prilikom boravka Maksa Baće u Glavnom štabu, odlučeno, da se formira Grupa udarnih bataljona, koji operacijama ne bi bili vezani za određeno područje, već bi kao pokretna vojna formacija stupali u akciju uvijek ondje, gdje se za to ukaže potreba.

Čim se Maks Baće vratio u Dalmaciju, otpočele su pripreme za formiranje Grupe udarnih bataljona. Bilo je predviđeno, da u njezin sastav uđu: Prvi udarni bataljon Biokovskog partizanskog odreda, Prvi udarni bataljon Splitskog partizanskog odreda i Prvi i Drugi bataljon Cetinskog partizanskog odreda. Upravo tih dana uslijedio je veliki talijansko-ustaški napad na Biokovski partizanski odred, zbog čega njegov Prvi bataljon nije mogao napustiti biokovsko područje. Uslijed toga i niza drugih teškoća formiranje Grupe udarnih bataljona odgađalo se nekoliko puta.

PAD FAŠIZMA U ITALIJI — LIKVIDACIJA NEPRIJATELJA U DOLINI CETINE

25. jula u Italiji je pao Mussolinijev fašizam. Taj događaj došao je ako rezultat niza poraza, koje su sile Osovine trpjele na svim frontovima i kao neposredna posljedica iskrcavanja anglo-američkih trupa u južnoj Italiji. Pa iako je Italija i poslije pada fašizma ostala u ratu na strani Njemačke, u nastaloj situaciji, mogla se svakog časa očekivati njena potpuna kapitulacija. Dalmacija, u kojoj su se tada nalazili brojni talijanski garnizoni¹, svraća na sebe posebnu pažnju Vrhovnog štaba i Glavnog štaba NOV Hrvatske.

Bilo je očito, da će u Dalmaciji — u slučaju kapitulacije Italije — nastati nove velike mogućnosti za dizanje općenarodnog ustanka. Uz ovo ima se na umu veliki ratni materijal, koji će se zateći u času kapitulacije. Bilo je potrebno odmah poduzeti mjere, kako bi se sve te mogućnosti u što većoj mjeri iskoristile za dalji razvoj i jačanje redova NOP-a.

¹ U to vrijeme na teritoriju Dalmacije uz druge manje vojne formacije postoje i dvije kompletne divizije talijanske vojske: u sjevernoj Dalmaciji divizija »Žara« i u srednjoj Dalmaciji divizija »Bergamo«. Uz ove na području južne Dalmacije nalaze se i dijelovi divizije »-Marche«. Na otocima i duž čitave dalmatinske obale bile su raspoređene manje jedinice talijanske ratne mornarice.

U to vrijeme u zagorskom dijelu Dalmacije, u Kninu, Drnišu, Sinju, Imotskom i drugim većim mjestima, pored talijanskih postoje i ustaško-domobranski garnizoni, po svojoj brojnosti i naoružanju mnogo jači od postojećih partizanskih odreda. Prijetila je opasnost, da u času kapitulacije Italije čitava oprema i naoružanje talijanske vojske padne u njihove ruke.

Imajući to u vidu, Glavni štab je odlučio, da se ove ustaško-domobranske snage u što većoj mjeri onemoguće još prije, nego Italija kapitulira. Posebna pažnja bila je usmjerena na kninsko područje i Cetinsku dolinu, gdje su pored ustaško-domobranskih posada i uporišta bile raspoređene i glavne snage četničke Dinarske divizije. Kako u to vrijeme u Dalmaciji ne postoje partizanske snage dovoljno jake, da bi same izvršile taj zadatak, Glavni štab naređuje jedinicama Kninskog sektora, da otpočnu operaciju u pravcu Knina i Cetinske doline. Istovremeno je bilo zatraženo i od Štaba II. bosanskog korpusa, da dijelom svojih snaga potpomogne operacije na pravcu Strmica-Knin-Cetinska dolina. Tako je na ovo područje početkom augusta došla X. brigada IV. krajiške divizije, koja će zajedno s jedinicama Kninskog sektora učestvovati u svim glavnim bitkama za oslobođenje kninsko-vrličkog područja.

Pošto su goneći četničke formacije ušle u Strmicu i okolne zaseoke, jedinice Kninskog sektora, krenule su preko Tavana, Orlova Kuka i Suhog polja do Podinarja, odakle 26. jula polaze u napad na ustaško-domobranksu posadu u selu Kijevu nedaleko Vrlike. Neprijatelj, u jačini od oko 200 vojnika raspoređenih na prilazima selu, pružio je partizanima prvi otpor, a zatim se povukao prema centru, gdje se zatvorio u zgrade osnovne škole, žandarmerijske stanice i mjesne crkve. Iz dobro utvrđenih zgrada ustaše su otvarali žestoku unakrsnu vatru, čim bi partizani pokušali da se približe. A kada im je poslije podne došla pomoć iz vrličkog garnizona, ustaše se izvlače iz škole i dvije privatne kuće i bježe prema Vrlici. U sumrak se iz Kijeva izvukao i dio ustaških snaga, koje su bile zabarikadirane u crkvi, dok se 20 žandara iz dobro blokirane kasarne predalo, uvidjevši, da im je daljnji otpor uzaludan.

Razbivši neprijatelja u selu Kijevu, jedinice Kninskog sektora nastavljaju operacije čišćenja ostalih cetinskih sela od četnika i ustaško-domobranskih posada. Prethodno je štab Kninskog sektora došao do' približnih podataka o rasporedu i snazi neprijateljskih posada u Cetinskoj dolini. Informirajući Glavni štab o toku opera-

cija na sektoru Knin—Vrlika, Štab Kninskog sektora u svom izvještaju¹ od 12. augusta 1943. g. o rasporedu neprijateljskih snaga u predjelu Vrlike piše:

»... Vrlika: garnizon broji 200 vojnika, od toga 50 ustaša, a ostalo domobrani. Naoružani su sa pješadijskim naoružanjem, teškog oružja nemaju. Položaje drže u Gradini (jedan teški mitraljez) i prema Maovicama. U samoj Vrlici imaju nekoliko utvrđene kuće iz kojih će vjerovatno davati otpor.

Maovice: ima 50 legionera, koji drže položaje prema Štikovu i samom selu.

Štikovo: ima 40 neorganiziranih četnika.

Civljane: Vrlička četnička brigada, koja broji 250 boraca, držala je te položaje, kao i u Košarama. Ta brigada poslije napada na X. Krajišku N. O. U. brigadu 4 o. mj. razbijena je i povukla se prema Ježeviću. Vjerovatno da u Civljanima sada nema nikoga.

Ježević: Vinalić i Garjak: imaju svega oko 150 vojnika, seoske milicije. To su hrvatska sela.

Koljane: ima 120 domobrana.

Otišić: ima 50 četnika...«

28. jula II. lička brigada i dijelovi Ličkog partizanskog odreda krenuli su čisteći okolni teren u zaselak Podinarje, a zatim odmah i u selo Glavaš, gdje su zanoćili. U jutro 29. jula naišla je iz pravca Privija—Uništa jedna četnička kolona, u kojoj se nalazila glavnina četničke Dinarske divizije. Prvi udarni bataljon Ličkog partizanskog odreda i IV. bataljon II. ličke brigade napali su na prilazima sela tu četničku kolonu i nakon kraće žestoke paljbe prešli u juriš goneći pred sobom četničke formacije, koje se u neredu povlače prema Brezovcu. U izvještaju² Štabu I. korpusa od 15. augusta 1943. g. Štab VI. ličke divizije o borbi s četničkom kolonom kod sela Glavaša pored ostalog piše:

»Naše snage po završetku gonjenja neprijatelja povukle su se po naređenju Štaba Kninskog sektora, na odmaranje u Glavaš.

Akcija je uspjela. Četnička dinarska divizija razbijena je i prtrpjela je velike gubitke...

Na čelu Dinarske divizije nalazio se vojvoda pop Momčilo Đujić, Aćimović, delegat Vrhovne komande, kao i ostale četničke rukovodeće ličnosti, koji su jahali na konjima pred kolonom, te u momentu kad su naše snage preduzele juriš, poskakali su sa konja i u paničnom bijegu pred ostalom bandom pobjegli...

¹ Original pod 1 i 2 u arhivi V. 1.1., Bgd.

Dana 30. jula ov. g. III. bataljon II brigade krenuo je u selo Cetinu sa zadatkom da isto selo pročisti od domaćih četničkih bandita, kojih je bilo oko 20. Bataljon je nastupao streljačkim strojem, ali su banditi blagovremeno to primijetili i pobjegli u sastav ostataka raspršene četničke Dinarske divizije (kojih je bilo 5—600) koji su odstupali u pravcu Vrlike ..

Rastjeravši neprijatelja na većem području sjeverozapadnog dijela Cetinske doline, jedinice Kninskog sektora dobile su naređenje, da napadnu ustaško-domobranski garnizon u gradiću Vrlici.

Donoseći tu odluku, Štab Kninskog sektora je imao na umu, da će preostale neprijateljske posade, kad izgube svoje glavno uporište, biti obezglavljene i mnogo lakše svladane u predstojećoj borbi.

U napad na Vrliku i osiguranje pravaca, iz kojih je mogao naići neprijatelj, pošle su u noći uoči 5. augusta bataljoni II. ličke brigade, Ličkog partizanskog odreda i X. Krajiške brigade. U izvještaju Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske od 12. augusta 1943. g. Štab Kninskog sektora o borbama za oslobođenje Vrlike među ostalim piše:

»TOK BORBE:

4. VIII. o. g. u samu zoru neprijatelj je napao X. Krajišku N. O. U. brigadu u Glavašu. Jačina neprijatelja jest 4—500 četnika. Tendencija toga napada bila je ta da se dođe za leđa II. N. O. U. brigadi koja se nalazila na Kozjaku, Polači i Podinarju. Neprijatelj nije znao za dolazak X. Krajiške N. O. U. brigade, jer je ona iste noći stigla na taj sektor. Razvila se borba i našim protivnapadom neprijatelj je razbijen i u paničnom bijegu odstupio prema Vrlici, te Vinaliću i Garjaku. Jedinice X. Krajiške N. O. U. brigade nisu dovoljno energično gonile neprijatelja i dale mu vremena da se sredi i organizira za odbranu Vinalića, Ježevića i Garjaka. Borba sa tim uporištima trajala je čitavu noć i 5. VIII. o. g. do 13 sati. Neprijatelj, sastavljen od ustaša, četnika i crne legije, davao je ogorčen otpor i u nekoliko kontrajuriša pokušao odbaciti naše. Uslijed toga jedinice X. Krajiške brigade nisu mogle da postupe po zapovijesti i da napadnu Vrliku sa južne i jugoistočne strane. Napad na Vrliku nije počeo u određeno vrijeme, jer su jedinice II Ličke brigade zakasnile. Neprijatelj je u Vrlici dočekaio spreman. Iz samog mjesta neprijatelj je davao slab otpor, dočim na Gradini je otpor bio jak. Poslije kraćih žestokih borbi naše jedinice su prodrle u sam grad i neprijatelj je u velikoj panici počeo odstupati u pravcu Otišića. Uslijed toga što X. Krajiška N. O. U. brigada nije uspjela blagovremeno likvidirati Vinalić i Garjak i pristupiti blokadi Vrlike sa juga i jugoistoka, neprijatelju je uspjelo pobjeći prema Sinju.

U 7 sati ujutro Vrlika je bila oslobođena, a također i Štikovo, iz kojih sela je neprijatelj pobjegao.

U 13 časova istoga dana sva prostorija sa svim uporištima, prema zapovijesti, bila je oslobođena.«

FORMIRANJE GRUPE UDARNIH BATALJONA

Novonastala situacija u vezi s padom talijanskog fašizma : nove ofenzivne akcije jedinica Kninskog sektora u pravcu Cetinske doline ubrzali su rad na formiranju Grupe dalmatinskih udarnih bataljona.

Formiranje je izvršeno u selu Biorine 6. augusta 1943. g. Tim povodom Stab grupe partizanskih odreda za Dalmaciju donio je naređenje, u kojemu stoji:

»Potreba daljnjeg i jačeg razvitka N. O. Vojske u Dalmaciji kao i međunarodni položaj, situacija u čitavoj zemlji, a naročito u Dalmaciji, gdje talijanski okupator pada u bezglavlje, a Nijemci uz pomoć ustaša nastoje osigurati obalu za sebe, postavlja pred nas zadatak formiranja što jače jedinice.

Zato:

n a r e đ u j e m o :

1. Formiranje Grupe udarnih bataljona Dalmacije.
2. U sastav Grupe udarnih bataljona ulaze:
 - a) I Udarni bataljon Biokovskog p. odreda,
 - b) I i II Bataljon Cetinskog p. odreda,
 - c) Mitraljeska četa.
3. Za komandanta Grupe udarnih bataljona imenujemo druga Purišić Ivana, dosadašnjeg komandanta Cetinskog p. odreda.
Za politkomesara imenujemo druga Santini Eda, dosadašnjeg zamjenika politkoma Splitskog p. odreda.
Za zamjenika politkomesara imenujemo druga Bubić Ivana,¹ dosadašnjeg zamjenika politkomesara Cetinskog p. odreda.
4. Formiranje će se izvršiti na prostoriji: s. Ugljane, s. Biorine, s. Budimiri, 3. VIII. o. gß
5. Svi spomenuti bataljoni, osim II. Bataljona Cetinskog partizanskog odreda, naći će se na toj prostoriji najkasnije do 2. VIII. o. g. naveče. Razmještaj bataljona po selima izvršiti će drug komandant Purišić.
Treba nastojati da svi borci budu čisti, okrpani i uređeni, a hrana bolja.
Svi imenovani članovi Štaba Grupe udarnih bataljona treba da se tog dana nađu na mjestu formiranja.
6. Bataljoni imaju da dođu sa ljudstvom i čitavim naoružanjem koje su do sada imali.

¹ Pogrešno. Treba da stoji Vlado.

² Formiranje je izvršeno 6., a ne 3. augusta. Vidi Historijat Devete divizije NOV i PO Hrvatske u arhivi V. I. I. pod reg. br. 1/5. K. 843.

7. Na izvršenje:
Splitskom partizanskom odredu
Cetinskom partizanskom odredu
Biokovskom partizanskom odredu
Mitraljeskoj četi

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Načelnik štaba

(MP)

Komandant
Milić«

Na malom zaravanku ukraj sela smotru postrojenih jedinica izvršio je komandant Štaba Grupe Maks Baće-Milić. Odmah nakon toga bataljoni kreću u pravcu Trilja i Kamešnice. Na putu, još prije ulaska u dolinu Cetine, izvršen je napad na poznato ustaško uporište u selu Bisku. Poslije višesatne noćne borbe, u kojoj je neprijatelj pružao ogorčen otpor, Bisko je bilo zauzeto. U borbi je ubijeno 40, a zarobljeno 25 ustaša i cjelokupno njihovo naoružanje. Nakon napada na Bisko bataljoni vrše napad na jaki ustaško-domobranski garnizon u selu Hrvače na cesti Sinj—Vrlika. Neprijatelj je u Hrvačima bio svladan bez veće borbe, jer domobrani nisu pružili znatniji otpor. Pored izvjesnog broja ustaša u Hrvačima je bila zarobljena jedna domobranska satnija s njenim cjelokupnim naoružanjem.

Tako su ofenzivnim operacijama Grupe dalmatinskih udarnih bataljona, jedinica Kninskog sektora i dijelova IV. krajiške divizije Cetinska dolina od Hrvača do Vrlike i znatan dio teritorija prema Kninu i Drnišu bili oslobođeni. Nakon dolaska u to područje Štab Grupe partizanskih odreda za Dalmaciju premješta svoje sjedište u gradić Vrliku.

PRVA DALMATINSKA PROLETERSKA BRIGADA VRAĆA SE U DALMACIJU

Pridajući veliko značenje padu talijanskog fašizma i predstojećim događajima, Vrhovni štab NOV i POJ upućuje u Dalmaciju iz Bosne I. dalmatinsku proletersku brigadu- Zajedno s njom, kao pomoć dalmatinskom rukovodstvu, Vrhovni štab šalje svog istaknutog člana Ivu Ribara-Lolu. S brigadom vraćaju se poslije teških

bitaka IV. i V. ofenzive, Vicko Krstulović, Ivica Kukoč, Ante Banina, Josip Škorpik, i drugi istaknuti vojni i politički dalmatinski rukovodioci. To je zaista bila ozbiljna pomoć, koja je Dalmaciji dolazila u času, kad u njoj predstoje zbivanja od neocjenjivog značenja za daljnji razvoj NOP-a.

Odluka Vrhovnog štaba NOVJ zatekla je I. dalmatinsku brigadu¹ na Vlašić planini u centralnoj Bosni. Neposredno prije polaska za Dalmaciju brigada se postrojila. Smotru njenih u bitkama IV. i V. ofenzive prorijedenih redova, vršio je drug Tito. Tom prilikom on je borcima I. dalmatinske održao značajan govor. U njemu im je odao priznanje na herojstvu pokazanom u borbama kroz Hercegovinu, Crnu Goru i Bosnu, a zatim govorio o značenju njihova puta u Dalmaciji. Odmah zatim brigada usiljenim maršem kreće na put i preko Vitoroga, Blagaja, Šatora i Uništa na Dinari spušta se u Cetinsku dolinu. 18. augusta ona je stupila na slobodne ulice Vrlike.

Već slijedećeg dana u selu Brštanovu podno Moseća u prisustvu Ive Lole-Ribara održan je sastanak Pokrajinskog komiteta KP, na kojemu je izvršena analiza vojno-političke situacije u Dalmaciji. Bile su donesene značajne odluke za daljnji razvoj NOP-a u Dalmaciji. Tako je bilo odlučeno, da se od Grupe udarnih bataljona formira III. dalmatinska brigada i da se od ove i I. dalmatinske brigade ponovno formira IX. dalmatinska divizija. U Štab divizije bili su imenovani: Ante Banina — komandant, Edo Santini — komesar, i Ante Biočić — načelnik.

I. dalmatinska proleterska brigada prije ulaska u sastav IX. divizije bila je popunjena novim borcima. Pored toga u njen sastav ulazi i III. bataljon Splitskog partizanskog odreda, i to kao njen IV. bataljon.²

Na sastanku u Brštanovu donesena je i odluka, da se ponovno uspostavi Štab IV. operativne zone, a da Štab Grupe partizanskih

¹ U to vrijeme brigada u svom sastavu ima samo dva bataljona, I. i III. Drugi bataljon, probijajući se u borbama prema Hercegovini, izgubio je vezu i kasnije se priključio II. dalmatinskoj brigadi. IV. bataljon »Bude Borjan« bio se rasformirao još za vrijeme bitaka na Sutjesci, poslije nego je, braneći ranjenike, izgubio veći broj svojih boraca. Tako se I. dalmatinska brigada, koja je u svom sastavu prije početka IV. ofenzive imala preko 1000 prekaljenih boraca, sada vraća u Dalmaciju sa svega 360 boraca.

² II. bataljon I. dalmatinske brigade, iako je ostao u Hercegovini, i dalje je smatran njenom jedinicom, zato se sada tri bataljona brigade u Dalmaciji vode kao I., III. i IV. bataljon.

odreda prestane postojati. Štab IV. operativne zone ponovno je formiran u istom sastavu kao i prije IV. ofenzive.

Krajem augusta jedinice Prve i Treće dalmatinske brigade otpočinju operacije u pravcu Drniša čisteći neprijateljske posade i manja uporišta u selima Kosova polja.

NJEMAČKE TRUPE PRODIRU U DALMACIJU

Međutim i njemačka komanda vodeći računa o nastalim događajima, ima u vidu mogućnost skore kapitulacije Italije i iskrcavanja Saveznika na istočnoj obali Jadranskog mora. Zato Štab II. njemačke tenkovske armije naređuje 114. lovačkoj i 7. SS diviziji, da otpočinu operacije u pravcu Dalmacije. 114. divizija dobila je zadatak, da proдре i ckupira područje sjeverne Dalmacije, dok je 7. SS divizija trebala okupirati srednju Dalmaciju i njezine otoke.

7. SS divizija, u to vrijeme angažirana u borbama u Bosni nije mogla odmah pregrupirati snage i započeti dejstva prema jugu, dok 114. divizija već krajem augusta vrši pokrete svojih trupa u skladu s postavljenim zadatkom. S linije Drežnik—Bihać—Bihać—Kulen Vakuf Nijemci najprije prodiru na područje južne Like stvarajući polazne baze prodiranja glavnom komunikacijom, koja iz Like vodi za Dalmaciju. Tako su dijelovi 741. puka u noći od 29. na 30. augusta¹ ušli u Gornji Lapac, a već 30. augusta iz Lapca krenuli prema Oraovcu, na tom sektoru zaposjeli Kuk i time stvorili pogodnu situaciju za daljnje nastupanje u pravcu sjeverne Dalmacije.

Iako su se Nijemcima na tom pravcu njihova nadiranja suprotstavljene jedinice Kninskog sektora i u velikoj mjeri ometale njihovo napredovanje, njemačke su prethodnice već 6. septembra ušle u Knin i zatim odmah krenule naprijed prema Drnišu i Zadru.

¹ Izvještaj štaba VI. ličke divizije od 9. IX. k. 419.

FORMIRANJE MUČKE I OMIŠKE GRUPE BATALJONA

Saznavši za pokrete njemačkih trupa prema Kninu, Štab IV. operativne zone hitno je poduzimao mjere, radi sprečavanja njihova prodora k jadranskoj obali. Tako je na položaje prema Drnišu odmah upućena I. dalmatinska brigada sa zadatkom, da razbije ustaška uporišta u Petrovu polju i zatvori pravac prema Perkoviću i Muću. Istovremeno je bilo odlučeno, da se formiraju grupe pokretnih bataljona, koje će na pravcima neprijateljskog nastupanja pojačati postojeće snage NOV. Tako je iz sastava Trogirsko-šibenskog, Splitskog, Cetinskog i Biokovskog partizanskog odreda bilo izdvojeno ukupno pet bataljona, od kojih su 1. septembra formirane dvije posebne operativne grupe. Jedna, takozvana Mučka grupa bataljona, pod komandom Branka Dude, upućena je prema Drnišu, gdje zajedno s jedinicama I. dalmatinske proleterске brigade drži položaje na tom pravcu. Druga t. zv. Omiška grupa bataljona, pod komandom Velimira Škorpika, bila je raspoređena na prostoru Trilj—Lovreć—Aržano sa zadatkom, da zatvori komunikacije iz pravca Imotski i Livno.

Odlučan da na svaki način onemogući brzi prodor Nijemaca na jadransku obalu, Štab IV. operativne zone u naredjenju podčinjenim jedinicama od 8. septembra 1943. g. među ostalim veli:

»Naša je namjera da sve partizanske snage u Dalmaciji u punoj mjeri angažiramo, kako bi Nijemcima u njihovu novom osvajanju zadali što više i što jačih udaraca da Nijemci ni na koji način ne uđu u Dalmaciju bez borbe i otpora . . .«

OBJAVA KAPITULACIJE — OSLOBOĐENJE SPLITA I DRUGIH MJESTA U DALMACIJI

8. septembra 1943. g. Radio London je u svojoj poslijepodnevnoj emisiji na talijanskom jeziku objavio kapitulaciju Italije. Ta je vijest prostrujila narodom kao vihor. U gradovima, gdje se za kapitulaciju odmah saznalo, narod je izišao na ulice. Otpočela je manifestacija velike radosti. Na kućama su se začas istakle prve zastave, i za kratko vrijeme njima je bio obavijen čitav grad. Kroz razdragani narod prolamaju se prvi poklici NOB-i, prvi put

slobodno ulicama Splita, Šibenika, Trogira, Solina i drugih ore se borbene partizanske pjesme. Radosna lica ljudi orosila se suzama, grle se i oni, koji se do tada nisu ni poznavali.

Sutradan, 9. septembra, već u ranim jutarnjim satima narod je ponovno na ulicama. Općem zanosu i oduševljenju nema kraja. U Splitu masa ljudi prolazi glavnim ulicama, a zatim odlazi pred itvor i traži, da se zatvorenici puste na slobodu. Karabinjeri pokušavaju rastjerati narod. Kod kina »Tesla« oni su zatvorili ulicu nastojeći zaustaviti povorku, koja nailazi. Ali narod probija kordon karabinjera i prolazi dalje.

U podne se na ulicama pojavio i prvi proglas Gradskog narodno-slobodilačkog odbora. U njemu se veli:

»RODOLJUBIVI SPLIĆANI

Talijanski osvajači, naši vjekovni neprijatelji, predali su se bezuslovno našim Saveznicima. Pod strahovitim udarcima bratske Crvene Armije, naših saveznika Engleske i Amerike, porobljenih naroda Evrope, a naročito naše Narodno-Oslobodilačke Vojske osovina se je konačno raspala u prah i pepeo. Naše teške žrtve, naša popaljena sela i gradovi, naša potocima prolivena krv i suze nisu bili uzaludni.

Jedan naš vjekovni neprijatelj bačen je na koljena, ali još nije uništen naš glavni neprijatelj, nije dotučena krvava njemačko-fašistička zvijer. Pred nama stoje još ozbiljne borbe ali naša zora slobode već sviče. Njemački fašistički imperijalizam zajedno sa domaćim izrodima još će pokušati da odloži svoju neminovnu propast. Ali od nas samih, od naše sloge i odlučnosti zavisi naša pobjeda, naša sloboda.

»RODOLJUBIVI SPLIĆANI

Svi kao jedan zbijte se u čvrste borbene redove i stupajte pod vodstvom svog Narodno-Oslobodilačkog Odbora u borbu do konačne pobjede, Ovom prilikom pozivamo i sve one koji su do sada bili, iz bilo kojih razloga, po strani, bez obzira na njihovu političku i nacionalnu pripadnost u naše bratske redove.

RODOLJUBIVI PRISTAŠE HSS, SDS I JUGOSLAVENSKIH NACIONALISTA

Došao je čas da zaboravimo na međusobne razlike i da se čvrsto ujediniamo u borbi protiv zajedničkog neprijatelja, njemačkog fašizma i njegovih domaćih slugu.

STUFAJMO SMJELO U BORBU

Danas napustimo svaki privatni posao. VEČERAS U 7 SATI IZIDIMO I MANIFESTIAMO NA ULICAMA NAŠEG DRAGOG SPLITA.

Svrstajmo se u borbene redove i svojom snagom dokažimo svima neprijateljima da smo složni i nepobjedivi.

Borimo se hrabro za slobodu i demokraciju.

SPLIĆANI, budite disciplinovani, pokoravajte se odlukama N. O. Odbora koji će Vas voditi smjelo u borbu. Bratimimo se sa talijanskim vojnicima.

Dočekajmo organizirano i dostojno naše saveznike, da u zajedničkoj borbi s njima istjeramo iz naše zemlje strane osvajače i uništimo njihove domaće plaćenike.

ŽIVIO BORBENI I RODOLJUBIVI SPLIT!

ŽIVJELO BRATSKO JEDINSTVO SVIH SPLITSKIH RODOLJUBA?

ŽIVJELI NAŠI VELIKI SAVEZNICI SOVJETSKI SAVEZ, ENGLESKA I AMERIKA!

ŽIVJELO ZEMALJSKO ANTIFAŠISTIČKO VIJEĆE NARODNOG OSLOBOĐENJA HRVATSKE!

ŽIVJELA NARODNO-OSLOBODILACKA VOJSKA HRVATSKE!

ŽIVIO NAŠ POKRAJINSKI NARODNO-OSLOBODILACKI ODBOR ZA DALMACIJU!

S. IX. 1943.

NARODNO OSLOBODILAČKI ODBOR
SPLIT«

Odazivajući se pozivu Gradskog NOO, nešto prije -19 sati slegla se na splitsku obalu ogromna masa ljudi. U isto vrijeme Talijani su — kao što su to već činili treću godinu svakog dana — spuštali na malom gatu svoju zastavu- Dok se zastava spuštala niz stijeg, iz hiljade grla zaorila je himna: »Hej Slaveni«. Bila je to simbolična i dirljiva slika. Posljednji put uz uobičajenu ceremoniju spuštala se zastava poražene nacije, dok se obalom razlijevala himna naroda pobjednika.

Talijani hoće da rastjeraju masu. Najprije to pokušavaju varkom. Počeli su zavijati sirenama na uzbunu, ali narod se nije razilazio. Kad to nije pomoglo, na obalu dolaze tenkovi, nekoliko kamiona vojske pod ratnom spremom. U nakani, da se svijet razide, opalili su nekoliko metaka u zrak. U to građani skaču na tankove i bratime se s talijanskim vojnicima.

NIJEMCI AVIONIMA PREBACUJU TRUPE U SINJ

Vijest o kapitulaciji Italije zatekla je jedinice IX. divizije na položajima kraj Drniša: I. dalmatinsku brigadu u selu Maovicama, dok su bataljoni III. brigade bili raspoređeni na pravcu Knin—Vrlika.

Stab IV. operativne zone naredio je Stabu IX. Divizije, da I. dalmatinsku brigadu odmah uputi u pravcu Splita.¹ U momentu kapitulacije Italije Split je kao raniji administrativno-politički i kulturni centar Dalmacije poprimao osobitu važnost. Ulazak jedinica NOV-e u taj grad bio je od izvanrednog političkog značenja za Narodnooslobodilački pokret uopće. Osim toga u Splitu se nalazio najjači talijanski garnizon u Primorju, najveća talijanska vojna skladišta, iz kojih se snabdijevao ne samo splitski već i mnogi garnizoni u unutrašnjosti Dalmacije. Bilo je od neizrecive važnosti za NOP, da li će ta iskladišta oružja, hrane i robe pasti u ruke Nijemaca, ili će se iz njih snabdjeti jedinice NOV.

Prošavši usiljenim maršem kroz Muć, jedinice I. dalmatinske brigade krenule su dalje cestom preko Gizdavca i Prugova i još istog dana izbile na cestu Split—Sinj kod mjesta Grla.

Njemačka 7. SS divizija, kojoj je bilo naređeno, da zaposjedne područje srednje Dalmacije, našla se u času kapitulacije Italije na prostoru Sarajevo—Mostar.

U to vrijeme veći dio Dalmacije i sve važnije komunikacije, koje iz unutrašnjosti vode u Split, držali su partizani. Ocijenivši, da bi im operacije radi ovladavanja tim komunikacijama oduzele dragocjeno vrijeme, Nijemci su odlučili prebaciti trupe avionima u Sinj. Na taj način za nekoliko sati njemačke trupe naći će se svega 36 km udaljene od Splita. Tako su još istog dana, kad je objavljena kapitulacija Italije, njemački transportni avioni prebacili u Sinj dijelove 13. puka 7. SS divizije.

U izvještaju² Štaba Cetinskog partizanskog odreda upućenog 9. septembra Štabu IV. operativne zone piše:

»Od jučer poslije podne i tokom današnjeg dana do 14 sati njemački transportni avioni prebacuju iz Mostara u Sinj vojsku. Računamo

¹ Treća dalm. brig. i grupa mućkih bataljona zadržana je i dalje na prostoru Petrovo polje — Knin — Vrlika radi eventualnog nadiranja Nijemaca tim pravcem.

² Original u arhivi V. I. I., Bgd.

da je do sada prebačeno oko 400 vojnika. Ova je vojska prema nepotpunim izvještajima hrvatska i to pod komandom Nijemaca. Iz Sinja od od naše ob. službe još nismo ništa primili. To očekujemo svakog časa. Namjere neprijatelja nisu nam poznate.

R. O. Centar Omiš javlja nam slijedeće: Obzirom na novo nastalu vojno-političku situaciju uslijed bezuslovne kapitulacije Italije traži R. O. C. od nas da prebacimo jače snage na omiški sektor. Mi sa takovim snagama ne raspolažemo, prema tome ne možemo udovoljiti.

U koliko je stvar hitna i neophodno potrebna, mi smo ga obavijestili neka se obrati na štab Triljske grupe bataljona.«

SITUACIJA U SJEVERNOJ DALMACIJI

Jedinice 114. njemačke divizije, koje su, nastupajući iz Like, ušle u Knin i Drniš neposredno pred kapitulaciju Italije, razoružale su u času kapitulacije talijanske garnizone u oba ta grada.

Četnički komandant Đujić, saznajući za nastupanje Nijemaca u pravcu Knina, bio se povukao u planinu Dinaru, očekujući razvoj događaja. Međutim on je preko četničkog vojvode Mane Rokvića/ koji je zajedno s njemačkim trupama ušao u Knin, uspostavio vezu s Nijemcima i stavio se u njihovu službu. Otada će Đujićevi četnici zajedno s njemačkom kolonom učestvovati u svim većim operacijama protiv NOV i partizanskih odreda u Dalmaciji-

Pošto su razoružali talijanske garnizone u Kninu i Drnišu, Nijemci su glavnim komunikacijama krenuli prema Zadru i Šibeniku razoružavajući usput i druge talijanske garnizone i posade. Po dolasku u Zadar Nijemcima su se bez otpora predali dijelovi talijanske divizije »Žara«, a isto tako i dijelovi ove divizije u Šibeniku.

Prije nego su Nijemci došli u Šibenik, u grad je ušao jedan bataljon Šibensko-trogirskog odreda,² koji s Talijanima vodi pregovore radi predaje oružja i organiziranja zajedničke obrane grada od Nijemaca. Talijanska komanda u Šibeniku, da bi dobila na vremenu, odugovlačila je pregovore, jer se svakog časa očekivao

¹ Komandant četničkih formacija u predjelu Drvara i Bosanskog Petrovca.

² Šibensko-trogirski odred formirao se u drugoj polovini maja 1943. g. Njega u početku sačinjavaju t. zv. Šibenska leteća četa i jedna četa partizana, koja dotada postoji pri Komandi mjesta Trogir. Pred kapitulaciju Italije Šibensko-trogirski odred u svom sastavu ima tri bataljona.

dolazak Nijemaca. Čim su Nijemci ušli u grad, talijanska ikomanda predala im je garnizon bez otpora.

Razoružavanjem većih talijanskih posada u sjevernoj Dalmaciji 114. njemačka divizija bila je izvršila postavljeni zadatak. Ona nije produžavala dejstvo i na područje, koje je trebala zaposjesti 7. SS divizija, već je glavno težište aktivnosti usmjerila na uspostavljanje svojih posada i na što bržu konsolidaciju osvojenih vojno-terenskih pozicija u sjevernoj Dalmaciji.

Dok su Nijemci nastupali glavnim komunikacijama sjeverne Dalmacije i razoružavali talijanske garnizone, većinu manjih talijanskih posada na tom području razoružali su partizani. Tako su novoformirani partizanski odredi s terensko-političkim radnicima na čelu, bili razoružali talijanske posade u Zlarinu, Prviću, Kapriju, Žirju, Stankovcima, Preku, Ugljanu, Molatu, Istu, Pašmanu, Velom Ratu i većinu talijanskih posada na područje Bukovice.

RAZVOJ DOGAĐAJA U SREDNJOJ DALMACIJI

Štabu IV. operativne zone bile su jasne njemačke namjere u srednjoj Dalmaciji. Zato je I. dalmatinskoj brigadi bilo naređeno, da na cesti između Sinja i Klisa zauzme pogodne položaje i onemogući njemačko nastupanje prema Splitu. Za to vrijeme njemački avioni neprestano dolijeću na sinjski aerodrom i iskrcajavu trupe i ratni materijal.

Stab IX. divizije bio je donio odluku, da se izvrši napad na Sinj i zauzme aerodrom, jer je smatrao, da će time najbolje onemogućiti njemačku opasnost. U vezi s time od komandanta talijanskog garnizona u Klisu zatraženo je, da talijanska artiljerija podrži napad jedinica IX. divizije na Sinj. Međutim, talijanski komandant ne pristaje na ovo izgovarajući se, da za ovo mora imati naređenje Štaba divizije »Bergamo« u Splitu. Obećao je, da će u slučaju njemačkog prodora iz Sinja, narediti artiljeriji, da podrži partizanske jedinice, koje bi Nijemcima pružile otpor.

Već 9. septembra oko 5. sati poslije podne na položaje, koje kod zaseoka Sv. Jakov u Dicmu drži jedan bataljon I. dalmatinske brigade, naišla je iz Sinja kolona od oko 900 Nijemaca i ustaša. Započela je borba. Nijemci partizanske položaje najprije žestoko

tuku artiljerijom. Talijanska posada u Klisu otvara artiljerijsku vatru, ali ne po Nijemcima, već po položajima, koje drže partizani. Dim je ovio zagorski kamenjar. Zrakom fijuču granate, leti paračad željeza i razmrskanog kamenja. Partizanski bataljoni junački se drže, ali ubitačna artiljerijska vatra sa dvije strane prisiljava ih na povlačenje u pravcu Kozjaka. Njemačka kolona brzo prodire ka Splitu. Prijetila je opasnost, da bez većeg otpora uđe ravno u, tek oslobođeni grad.

Prvi bataljon I. dalmatinske brigade, koji se u tom času nalazi u selu Konjskom, hitno je upućen prema Klisu, da bi ga zaposjeo prije nego dođu Nijemci. Taj bataljon pojavio se na vrhovima Kozjaka u času, kad su već Nijemci prilazili staroj kliskoj tvrđavi, koja dominira okolicom. Razvila se žestoka borba na dijelu od Grla do Klisa. Pred snažnim napadima Drugog i Trećeg bataljona, koji u borbu ulaze s leđa, Nijemci se zavlache u klisku tvrđavu i iz nje otvaraju ubitačnu vatru. Iduća dva dana i noći vodila se uporna borba, u kojoj su bataljoni I. dalmatinske brigade upinjali sve snage, da bi razbili neprijatelje prije nego naiđu nove njemačke snage iz Sinja. Za to vrijeme njemački transportni avioni neprestano dolijeću na sinjski aerodrom i iskrcavaju trupe i ratni materijal.

Situacija je bila vrlo ozbiljna. Nova njemačka kolona mogla je svakog časa naići iz Sinja i, pošto se spoji s Nijemcima u kliskoj tvrđavi, prodrijeti u Split, jer bataljoni I. dalmatinske ne bi bili u stanju da se uspješno suprotstave novim neprijateljskim snagama. Stoga Stab IX. divizije prebacuje 14. septembra i III. dalmatinsku brigadu na položaje oko Klisa. I dok bataljoni I. dalmatinske drže Nijemce zatvorene u tvrđavi, bataljoni III. brigade upućeni su u pravcu Dicma sa zadatkom, da na pogodnom položaju sačekaju i onemoguće prodor novih njemačkih kolona prema Splitu.

16. septembra, nakon što su bataljoni III. dalmatinske brigade zauzeli položaje Bubovača—Prosik—Orlovača, naišao je cestom iz Sinja II. bataljon XIII. puka 7. SS divizije u jačini od oko 800 vojnika. Nijemci sa sobom vode Edu Bulata i druge ustaške funkcionere, koji treba da uspostave svoju vlast u Splitu.

Njemačka kolona najprije nailazi na položaje, koje drži IV. bataljon III. dalmatinske brigade. Komandant bataljona Ilija Antunović izdaje naređenje za napad. Borci bezumnom hrabrošću jurišaju na neprijatelja. Žestokim iznenadnim napadom Nijemci i ustaše potpuno su razbijeni. Mnogi bježe prema Sinju, velik broj ih ostaje na bojnopolju, a oko 350 njih zajedno s ustaškim

funkcionerima zavlaci se u postojeće utvrde u selu Dicmu. Borci IV. bataljona vrše nove napade nastojeći da potpuno razbiju tu njemačko-ustašku grupu. Međutim, jaka utvrđenja i pogodan teren omogućuju neprijatelju, da organizira uspješnu obranu.

Tog istog dana izvukla se iz Klisa njemačka kolona, koja je bila blokirana, i u namjeri, da pritekne u pomoć snagama, koje su nadirale iz Sinja, napala položaje jednog bataljona I. dalmatinske brigade na Kočinu brdu. Već u prvom naletu Nijemci su potisnuli partizane s te uzvisine, ali još iste noći protunapadom II. i IV. bataljona oni su odbačeni s tih položaja i ponovno satjerani u klišku tvrđavu.

U SPLIT DOLAZE PREDSTAVNICI NOVJ RADI PREGOVORA O PREDAJI TALIJANSKE VOJSKE

Zahtijevajući predaju jedinica talijanske divizije »Bergamo«, u Split su 10. septembra radi pregovora s talijanskom komandom stigli, Ivo Lola-Ribar, Clan Vrhovnog štaba, Vicko Krstulović, komandant IV. operativne zone, i Svetislav Stefanović, instruktor CK KPJ u Dalmaciji. Pregovori su se vodili u Štabu divizije »Bergamo«, čije se sjedište nalazilo u zgradi hotela »Matković« na Bačvicama.

Štab talijanske divizije, pozivajući se na viša naređenja, nije pristao na sve zahtjeve predstavnika NOV Jugoslavije. Kada su ovi zatražili, da se zajednički organizira obrana grada od Nijemaca, komandant divizije Emilio Becuzzi odgovorio je, da takvu odluku samostalno ne može donijeti i da u obrani mogu učestvovati samo oni talijanski vojnici, koji to hoće dobrovoljno. Štab divizije nije htio pristati, da se oružje iz talijanskih skladišta stavi na raspolaganje Komandi NOV radi naoružanja naroda i organiziranja obrane. Bilo je očito, da fašistički nastrojeni oficiri u štabovima talijanskih jedinica zatežu s pregovorima, izgovaraju se višim naređenjima, sve u namjeri, da dobiju na vremenu i da naoružanje i sve drugo predaju Nijemcima, za koje su znali da nastupaju prema Splitu.

Stabu IV. operativne zone bilo je odmah jasno, da od pregovora ne će biti naročite koristi, zato je upućen poziv svim Narodnooslobodilačkim odborima, da pokrenu stanovništvo radi pribavljanja oružja iz talijanskih skladišta. Nakon toga organizirane grupe građana upadaju u talijanske vojne magazine i izvlače znatne količine oružja i drugog vojnog materijala. U isto vrijeme pozvani su talijanski vojnici, da se pridruže jedinicama NOV radi zajedničke obrane od Nijemaca. Nekoliko stotina talijanskih vojnika i karabinjera odazvalo se pozivu formirajući bataljon »Garibaldi«. Ovaj talijanski bataljon odmah odlazi na položaje prema Imotskom, a njegovi vojnici tih dana u borbi s Nijemcima pokazuju primjernu hrabrost.

U DALMACIJI BUKNUO OPCI NARODNI USTANAK

Pad talijanskog fašizma, nove savezničke pobjede i uspjesi NOV Jugoslavije snažno su se odrazili na raspoloženje dalmatinskog stanovništva. Očekujući nakon fašističkog sloma skoro kapitulaciju Italije, ljudi su se masovno javljali u redove NOV, kako bi što više pridonijeli konačnom oslobođenju zemlje. Na taj način još prije kapitulacije Italije bili su se znatno ojačali partizanski odredi u sjevernoj Dalmaciji, na Moseću, Dinari, Mosoru, Biokovu i partizanske čete i vodovi na dalmatinskim otocima. Tako je samo Biokovski partizanski odred dolaskom novih boraca iz okolice i brojnih grupa dobrovoljaca s otoka porastao na tri bataljona.

Poslije kapitulacije Italije u Dalmaciji je buknuo opći narodni ustanak. Ondje, gdje nije bilo partizanskih jedinica, narod je pod rukovodstvom terenskopolitičkih radnika upadao u talijanske kasarne i skladišta, oduzimao oružje i naoružavajući se formirao nove partizanske jedinice. Samo stanovništvo Splita razoružalo je glavninu talijanske divizije »Bergamo« i prištapske dijelove 18. armijskog korpusa u gradu.

»Vidale su se poslije 12 sati po cijele skupine potpuno razoružanih vojnika, te pojedinačno oficiri. Vidale se i male skupine vojnika, gdje svaki nosi po 2—3 puške, a neki i mitraljeze, da su to oni koji hoće da stupe u borbene redove partizana.

Predali su oružje osim vojske i karabinjeri, lučka policija, Kvesturini, financi i mornari. Osim onog skupnog predavanja u kasarnama i logorima, ako je ma bilo tko zaustavio kakovog oboružanog Talijana, i pozvao ga da mu preda oružje, on bi to odmah uradio pa i kacigu. Vidalo se djece od 10 godina sa kacigom na glavi i bombama ručnim. Tako isto i svaki zaustavljeni auto, kamion, motocikla, bicikla predavali se tko bi prvi to zatražio .. «

Na stazi iznad Podgore, septembar 1943.: talijansko oružje zaplijenjeno u kapitulaciji

11. septembra narod je razoružao talijanske garnizone u Trogiru, Kaštelima, Solinu i okolnim mjestima Stobreču i Mravincima. Istovremeno su bile razoružane sve talijanske posade duž željezničke pruge Split—Perković i one na prostoru između Trogira i Šibenika. Dijelovi Šibenskog partizanskog odreda pod komandom Drage Živkovića ušle su toga dana u Šibenik i nakon neuspjelih pregovora s talijanskom komandom prišli razoružanju pojedinih

¹ A. Kisić: »Ljetopis grada Splita«, dne 11. IX. 1943. str. 255.

grupa talijanskih vojnika i formiranju novih jedinica od šibenskih dobrovoljaca.

Bile su razoružane i sve talijanske posade na sinjskom području (osim Sinja) i u dijelu Makarskog Primorja (osim Makarske). Uz pomoć otočkih partizanskih četa i vodova narod je razoružao talijanske garnizone i na svim dalmatinskim otocima. Razoružanjem Talijana u svim predjelima Dalmacije, a naročito razoružanjem talijanskog garnizona u Splitu pale su u ruke NO vojske velike količine oružja, municije, odjeće, hrane i raznovrsnog vojnog materijala. Pored ostalog partizani isu došli i do većeg broja kamiona i drugih motornih vozila, među kojima je bilo nekoliko tenkova i bornih kola, t. zv. tanketa. Bilo je zaplijenjeno i nekoliko haubica, izvjestan broj brdskih i protukolskih topova, a na otočkim isturenim rtovima partizani su preuzeli komandu i nad nekoliko obalnih baterija.

Šibenik, septembra 1943.: Drago Zivković komandant Šibenskog odreda i Ante Bego-Giljak član Okružnog komiteta KP došli su u grad radi pregovora s talijanskom komandom o predaji garnizona

GRAĐANI SPLITA I OKOLICE POD KLISOM BRANE GRAD OD NIJEMACA

11. septembra poslije podne gradom su se dijelili leci, u kojima Narodnooslobodilački odbor Splita poziva sve muškarce fizički zdrave, da se pridruže jedinicama, koje braneći grad vode pod Klisom neravnu borbu s Nijemcima.

Na taj poziv pohrlile su stotine rodoljuba da brane rodni grad. Prije toga oni su upadali 41 talijanska skladišta, snabdijevali se oružjem i municijom i odlazili prema Klisu. Njihovo oduševljenje za borbu bilo je veliko. Do duboko u noć odzvanjale su gradskim ulicama pjesme i poklici ljudi, koji su svrstani u kolone odlazili na front.

»U predvečerje dijelili su se tiskani leci, kojima se poziva svaki muškarac preko 20 godina života, fizički zdrav, da se odmah pridruži NO vojsci i da sa sobom ponese zimsko odijelo. I bez ovakovog poziva je mladost išla u goru zadnjih dana, a nadasve jučer i danas . . .«

U Solinu je tih dana bio formiran posebni partizanski štab, koji je prihvaćao dobrovoljce, formirao nove jedinice, i zatim ih naoružane talijanskim oružjem, odmah upućivao na front. Već u toku 11. septembra bila su formirana dva bataljona, od kojih je idućeg dana stvorena Splitska brigada. Brigada se formirala u selu Kučinama pod Mosorom. Bataljonima postrojenim na ravnini pored seoske crkve govorio je Drago Gizdić, pozivajući borce, da svojim životima brane rodni grad. Odmah poslije toga brigada odlazi na front. I dok I. dalmatinska brigada drži položaje na dijelu Kozjaka zvanom Greben, a Mosorski odred brani prilaze Splitu na obroncima Mosora, novoformirana Splitska brigada, zauzela je položaje s južne strane Klisa, na terenu Rupotine i Kliškog polja. Time je front obrane grada išao linijom Greben—Rupotina—Debela Glavica—Kosa.

Jedan prihvatni centar za nove dobrovoljce bio je formiran u predjelu sela Dubrave na južnim obroncima Mosora. U njega su neprestano stizali dobrovoljci iz Splita, Solina, Kaštela, Omiškog Primorja i s otoka Brača i Šolte. Slični centri za prihvatanje dobrovoljaca bili su organizirani i na trogirskom, šibenskom, mučkom i

¹ A. Kisić: »Ljetopis grada Splita«, dne 11. IX. 1943. str. 257.

sirijskom području. Tako su za nekoliko dana pored Splitske bile formirane Trogirska i Šibenska brigada i na prostoru između Mosora i Kamešnice Cetinska brigada NOVJ. Osim njih bilo je formirano nekoliko novih bataljona i manjih partizanskih odreda na čitavom prostoru od Bukovice do Imotskog i planine Biokova. Na otocima Braču, Hvaru, Visu, Korčuli i poluotoku Pelješcu bio je formiran po jedan novi bataljon, a na otoku Šolti jedna partizanska četa.

Da bi uspješnije rukovodio operacijama tako velikog broja novoformiranih jedinica NO vojske, Stab IV. operativne zone je odlučio da svoje operativno područje podijeli na sektore i formira posebne komande, koje će rukovoditi pripadajućim jedinicama. Tako su bile formirane slijedeće komande:

— Komanda šibenskog sektora. Pod ovu komandu potpadale su Šibenska i Trogirska brigada. Komandant ovog sektora bio je Frane Biočić.

U Dubravi na Mosoru 13. septembra 1943.: dobrovoljci stalno pristižu

— Komanda sinjskog sektora. Pod ovu je potpadala IX. dalmatinska divizija i Splitska brigada. Sektorom komandira Stab IX. divizije.

— Komanda Imotskog sektora, pod koju su ušli Cetinska brigada i Omiška grupa bataljona, Imotski odred i bataljon »Gariibaldi«. Komandant ovog sektora bio je Ivan Vulin.

— Komanda biokovskog sektora, pod koju su potpali partizanski odredi u Biokovu, Neretvi i na Srednjodalmatinskim otocima. Ovim sektorom komandirao je Stab Biokovskog partizanskog odreda.

Komanda kninskog sektora postojala je od ranije i pod nju su potpali Kninska brigada, dvije grupe udarnih bataljona, Kninski partizanski odred i Sjeverodalmatinski partizanski odred.

Pored tih bila je formirana i Komanda obalskog sektora i Komanda artiljerije IV. operativne zone.

HEROJSKI OTPOR BRANILACA SPLITA — U DALMACIJU DOLAZI I. PROLETERSKA DIVIZIJA

Nijemci koji su bili blokirani u kliškoj tvrđavi, neprestano pokušavaju da se probiju prema Splitu. U tome ih izdašno pomaže njihova avijacija. Njemački »štuke« bombarderi dolijeću u grupama i istresaju bombe na položaje, koje drže jedinice NOV. Nakon toga Nijemci izlaze iz tvrđave i u streljačkom stroju nastupaju prema Splitu. Tada dolazi do ogorčenih bitaka, u kojima je neprijatelju uspijevalo da potisne partizane s njihovih položaja. Uveče međutim partizani bi, koristeći se time, što neprijateljska avijacija nije mogla da djeluje, prelazili u protunapad i ponovno primoravali njemačko-ustaške snage na povlačenje. Tako se nekoliko dana i noći redom ponavljalo isto.

U tim borbama novi dobrovoljci pokazuju divne primjere hrabrosti i samoprijedora, ali u isto vrijeme, neiskusni za vođenje teških bojeva, mnogi ginu. Najviše ih strada od njemačke avijacije, koja neprestano bombama i mitraljeskim rafalima zasiplje partizanske položaje.

Nijemci su u kliškoj tvrđavi potpuno izolirani, i njihovo snabdijevanje vrši se avionima. A za sve to vrijeme na sinjski aerodrom spuštaju se novi transporti njemačkih trupa, koje odmah produžuju cestom za Split. U to je stigla poruka Vrhovnog štaba NOVJ: »Upućujemo I. proletersku diviziju u pomoć. Do njenog dolaska izdržati pod svaku cijenu. Nijemci ne smiju u Split.«

Istovremeno je upućeno naređenje IV. krajiškoj diviziji, da sa svojim jedinicama krene u pravcu Vrlike i Sinja.

O borbama na Klisu, dolasku proleterskih jedinica i o zadacima u vezi s postojećom situacijom Ivo Ribar-Lola u svom pismu¹ od 15. septembra Vici Buljanu piše:

»Druže Vice!

Kod nas nema naročitih novosti. Prilikom svog jučerašnjeg pokušaja ispada iz fortice u Klisu prema Solinu, Nijemci i ustaše su potučeni od naših snaga i imali su oko 130 mrtvih. U panici su skakali niz Kozjačku gredu pred protujurišem I Dalmatinske, koja ih je primorala da se povuku u forticu predveče. Upotrebili smo i 4 tenka i našu tešku artiljeriju, koji su uspješno djelovali. Danas, do ovoga časa, nema nikakvih novosti o aktivnosti neprijatelja na ovom za sad najvažnijem sektoru.

Od Imotskog jedna neprijateljska kolona je jučer ispala prema Lovreću i Cisti ali se nenadano povratila natrag u Imotski. Pretpostavljamo da su osjetili dolazak naših snaga — I Divizije — sa sjevera.

Međutim, njihovi dalji pokušaji sa tog pravca (Imotski—Trilj—Sinj i Imotski—Zadvarje—Omiš) nisu isključeni i predstavljaju za nas, realnu opasnost. Zato, ako osjetite prodor prema Trilju odatle, rokiraj brzo jedan dio jedinica koje imate oko Trilja preko Cetine, kako bi djelovale bočno na neprijatelja, oslanjajući se na Kamešnicu. Ostale naše snage trebale bi da štite Mosor i dalje djeluju na liniju Sinj—Klis, u vezi sa snagama s druge strane pruge, t. j. I. i III. Brigadom. Ovo, naravno, tek kada osjetite eventualni pokušaj neprijatelja u tom pravcu, kada će biti bitno baciti mu se na bok i leđa, pa išao on prema Trilju ili Omišu. No, međutim, i već sada bi bilo dobro da imaš neke jače djelove s one strane Cetine, sa naslonom na Kamešnicu. Tim pravcem hvataj vezu sa I Divizijom koja je prekjučer pošla iz Kupresa u pravcu Aržano. Uхвати s njima vezu što prije i obavijesti ih o situaciji. Pred njima su kao najhitniji zadaci: likvidacija Sinja, u prvom redu aerodroma, i aktivnost na komunikaciji Imotski—Lovreć i Imotski—Omiš (u koliko neprijatelj pođe ovima).

Danas šaljem i pismene direktive partorganizacijama da 50% našeg aktiva prebace u vojsku za politički rad (komesari, zamjenici

¹ Original dok. u arhivi Muzeja Narodne revolucije u Splitu. — Vice Buljan nalazio se tada na terenu Imotskog sektora kao predstavnik Štaba IV. operativne zone.

komesara i t. d. po novim jedinicama). Vodi računa o ovome. Potrebno je podići do maksimuma borbeni duh i inicijativu naših jedinica, predložiti im situaciju t. j. da je potrebno istrajati još par dana i da dolazak naših snaga iz Bosne omogućuje da se situacija riješi u našu korist.

Pored I Divizije koja ide ka Aržanu i Splitu, dve Krajiške brigade idu k Sinju, a delovi ličkih snaga i Sjeverno-dalmatinski bataljoni ka Zadru i Šibeniku. Obrovac i Nin su već u našim rukama.

Obavještavaj nas redovno i hitno o svim promjenama na tvom sektoru i razvijte najveću moguću inicijativu i aktivnost u okviru općih direktiva koje imate.

Drug. pozdrav

Ivo Ribar

I. proleterska divizija za to vrijeme s područja Bugojno — Kupres brzim maršem kreće u Dalmaciju. U Aržanu, mjestošću na granici Bosne i Dalmacije, Štab Cetinskog partizanskog odreda dao je proleterima prve informacije o situaciji u Dalmaciji. Iz Aržana III. proleterska brigada I. divizije odlazi na područje Trilj — Jabuka, a I. proleterska brigada, pošto je 16. septembra izbila sjeveroistočno od Aržana u blizini sela Kamensko, kreće na prostorijsku Studenci — Cista — Lovreč. Time su jedinice I. proleterske divizije zaposjele položaje, s kojih su mogle uspješno djelovati na cesti Sinj — Trilj — Imotski, i osujetiti eventualne pokrete njemačkih trupa tim pravcem.

U SPLITU POTPISANA PREDAJA TALIJANSKOG GARNIZONA VOJNU VLAST U GRADU PREUZELA KOMANDA SPLITSKOG PODRUČJA

Iako je narod, koji se digao na ustanak, već bio razoružao talijansku vojsku u gradu, po dolasku u Dalmaciju I. proleterske divizije, predstavnika Vrhovnog štaba i članova engleske vojne misije pri Vrhovnom štabu i formalno je potpisana predaja jedinica talijanske divizije »Bergamo« u Splitu. Ugovor o predaji glasi:

»Ovaj dokumenat potvrđuje predaju cjelokupnog naoružanja i ratnog materijala pješadijske divizije »Bergamo« i raznih jedinica armijskog korpusa koje se nalaze u Splitskom garnizonu, kako je predviđeno klauzulama primirja, potpisanog na dan 8. septembra 1943. godine

između savezničkih vlada i italijanske vlade. To je predano oružanim snagama Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije prema sporazumu između vojnih predstavnika Vrhovne savezničke komande, koji su ovlašćeni za izvršenje predaje, komandanta pješadijske divizije »Bergamo« i Vrhovne komande Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije.

Ugovoreno je:

1. —• Oficiri zadržavaju pištolj na riječ komandanta divizije, i bit će snabdjeveni propusnicom sa dozvolom kretanja po gradu Splitu.

2. — Komanda Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije se obavezuje da će se, u granicama svojih mogućnosti, pobrinuti za opskrbu italijanskog civilnog stanovništva i italijanskih jedinica, i za njihov transport u Italiju.

3. — Članovi savezničke vojne misije pri Vrhovnoj komandi Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije se obavezuju da obavještavaju svoju komandu o stanju talijanskih jedinica, sa ciljem da im se upute plovna sredstva, pod pratnjom, za transport u Italiju talijanskih trupa i za njihovo snabdijevanje, dok pomenuti transport ne bude izvršen.

4. — Talijanska vojna lica, s obzirom da su pristala na uslove primirja, treba smatrati prijateljima, a ne neprijateljima. Stoga je garantovana njihova lična bezbjednost, sa izuzetkom nekih koje treba smatrati za ratne zločince.

5. —• Dozvoljeno je naoružanje puškama radi održavanja reda i discipline u logorima.

6. — Komandi divizije »Bergamo« ostaju pet automobila i dva kamiona.

General Emilio Becuzzi
Komandant divizije
»Bergamo«
Emilio Becuzzi

Gen. Konstantin Popović
predstavnik Vrhovne
komande Narodnooslobodilačke
vojske Jugoslavije
K. Popović

Major Wiliam Deakin,
šef engleske misije
- Deakin

Kap. J. E. Burke, šef
engleske misije
za Dalmaciju
J. E. Burke

Dr. Ivo Ribar, delegat
Vrhovne komande Narodno-
oslobodilačke vojske.
Jugoslavije
Ivo Ribar

Kap. M. O. Benson,
američki predstavnik
pri engleskoj vojnoj misiji
»M. O. Benson«

Komanda splitskog područja, koja je svoje sjedište premjestila u Split, preuzela je vojnu vlast u gradu. Još 13. septembra bio je na ulicama afixiran slijedeći proglas:

»GRADANSTVU SPLITA

Grad Split oslobođen je zajedničkim naporima rodoljubivog stanovništva i naše junačke Narodno-oslobodilačke vojske. U njemu se od danas uspostavlja narodna vlast čiji su nosioci Narodno oslobodilački odbor Split, kao organ civilne i Komanda splitskog područja, kao organ vojno-pozadinske vlasti. U Split ulaze jedinice Narodno oslobodilačke vojske da preuzme posadu.

Pošto se nalazimo u ratnom stanju, kada naše junačke jedinice vode borbu protiv Nijemaca i ustaša, stanovništvo se pozivlje da se zbije oko svoje vojske i narodnih vlasti i organizira najuzorniji red u gradu.

Privatno vlasništvo, vjera i lična bezbjednost zagarantirani su.

Pri Komandi područja obrazovan je Ratni sud. Svako djelo pljačke i nasilja kaznit će se smrću. Strogo će se kažnjavati pijančevanje, pucanje po gradu i svaki nered.

Pravo uredovanja i patroliranja imaju samo ovlašćeni organi Komande područja i vojne posade u Splitu. Svako neovlašćeno lice, koje bude pokušavalo da ureduje, bit će stavljeno pod Ratni sud.

Pošto su jedinice talijanske vojske postupile po uslovima kapitulacije i zahtjeva štaba IV. zone i predale oružje našim jedinicama, talijanske vojnike i oficire (izuzev ratnih zločinaca), ne treba smatrati više neprijateljskom vojskom. Nitko nema prava da ureduje prema njima, osim ovlašćenih organa.

Poziva se stanovništvo da podnese podatke o zločinima izvršenim za zadnje dvije godine od strane pojedinih funkcionera i domaćih izdajica, kako bi isti bili izvedeni pred sud i kažnjeni.

Split, dne 13. IX. 1943.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Za Narodno oslobodilački odbor
Dr Josip Smodlaka
Za komandu splitskog područja
Aračić Nikola«

Odmah su od građana bile formirane partizanske straže, koje čuvaju talijanska skladišta oružja, robe i hrane. Po naredjenju Štaba IV. operativne zone sav zaplijenjeni materijal i oružje imali su se prebaciti u partizanske centre u Zagori, kako u slučaju prodora Nijemaca ne bi pao u njihove ruke. Za to su bila upotrebljena sva vojna i civilna vozila zatečena u Splitu. Desetine talijanskih vojnih kamiona prevozile su noću materijal prema Svilaji i Kamešnici.

Kako se na glavnoj komunikaciji na cesti Sinj — Split s Nijemcima vode borbe, za transport materijala koriste se dvije sporedne ceste. Jedna od njih ide preko Žrnovnice, Gata, Sestanovca i Trilja do pod samu Kamešnicu. Najveći dio materijala prevezen tom cestom pohranjen je u skloništima na toj planini. Druga komunikacija bila je ona, što iz Splita prolazi kroz Kaštela, penje se na

IHfelMHi

Split, septembra 1943. g. V kapitulaciji Italije partizani su došli i do nekoliko talijanskih tanketa

Kozjak i preko Malačke, Lečevice i Muća ide prema Drnišu. Kamioni su se zaustavljali i iskrcavali robu u Muću ili su se poljskim putovima penjali do pod samu Svilaju, ostavljajući materijal u planinskim selima Milešini, Pribudama i drugima. Materijal se neprekidno izvlači sve do 25. septembra, kada je bio napušten grad. Kroz to vrijeme većina materijala, koji je zatečen u talijanskim skladištima, prevezla se iz Splita.

SPLIT POD BOMBAMA NJEMAČKE AVIJACIJE

Split je tih dana neprestano zasipan bombama njemačke avijacije. Cilj tih učestalih napada njemačkih aviona bio je, da se u gradu izazove kaos, poremeti saobraćaj i onemogući normalan rad na mobilizaciji novih boraca za jedinice NOV. Naročito sistematski bile su tučene ceste, koje iz Splita vode u unutrašnjost,, tako da je dnevni saobraćaj na njima bio postao gotovo nemoguć.

»13. IX. malo prije 8 sati uzbuna, a u 8.05 avioni nad Splitom, bačeno je oko desetak bombi na luku pa zatim mitraljeska paljba...

U 10.40 uzbuna. Avioni su bacili jedno desetak bomba na Žrnovnicu-i Solin. U Žrnovnici srušeno je nekoliko kuća i ima priličan broj mrtvih i ranjenih, u Solinu više je kuća srušeno, a i veći broj je žrtava.¹ Uostalom, Solin je i jučer postradao. Zatim su kružili i pikirali nad Splitskim poljem i pucali iz mitraljeza. U 12.35 sati kružio je nad gradom sasvim nisko jedan avion i bacao letke...

U 14.15 min. pojavilo se 8 aviona, koji su se spustili nad Splitsko polje te mitraljeskom paljbom osuli razne poljske kućice i gdje bi vidjeli oveću skupinu ljudi. Nekoliko ih je i ranjenih.

U 16.20 min. kružio je nisko nad gradom jedan avion. U 17 sati 8 aviona bacili su bombe na luku i pucali iz mitraljeza. U 18.05 sati ponovno nad gradom avion. U 19.45 sati jaka detonacija u luci. Eksplozirala je municija, koja se nalazila na rumunjskom parobrodu.

14. IX. u 7.42 sata uzbuna. Malo kasnije jedan je avion kružio nad Splitom, a onda dvije jake eksplozije. U 8.05 šum se nije više čuo. U 10 sati uzbuna. Vidjela se tri aviona, koji su kružili nad Solinom jedno četvrt sata. Čulo se nekoliko jakih detonacija. U 11.30 preletio avion nisko nad gradom. U 12.10 kružio sasvim nisko bacajući letke na talijanskom jeziku. U 14.25 sati kružilo je skoro cijeli sat nekoliko aviona nad gradom i okolicom. U 16.25 sati uzbuna. Avion je veoma nisko, niti 50 metara visine nad kućama kružio prilično vremena* nad gradom.

15. IX. U 7.17 uzbuna. Malo kasnije pojavilo se nad Solinom i Klisom nekoliko aviona, bacali bombe i mitraljeska paljba. U 10 sati jedan je kružio nad gradom, a u daljini čuo se šum više aviona. Oko 10.30 sati jake detonacije i mitraljeska paljba po Solinu, što je trajalo skoro pola sata. U 12.10 uzbuna. Malo kasnije veoma je nisko kružio jedan avion i bacao letke na talijanskom jeziku talijanskoj vojsci. U 13.30 preletjela su tri aviona, a onda stali kružiti gradom 5 njih. Bacali su bombe i osuli mitraljesku paljbu po Bačvicama. Oštećene su dvije kuće i općinsko kupalište. Da ima jedan mrtav od mitraljeza i par ranjenih. U 15.05 preletjelo je opet par aviona put Klisa. Čula se u 16.10 daleka eksplozija. Ovakove detonacije češće su se ponavljale sve do kasno u noći. Izgleda da se tiče eksplozija tempiranih bomba. U 19.25 sirena, ali se avioni nisu čuli.«¹

¹ A. Kisić: »Ljetopis grada Splita« god. 1943., str. 260, 261, 265, 266, 269, 270.

U SPLITU ŠTAMPANA »SLOBODNA DALMACIJA«
VELIKI MITING NA BOTIĆEVOJ POLJANI

16. septembra u Splitu je izašao 28. broj lista »Slobodna Dalmacija«, organ JNOF za Dalmaciju, štampan na dvije stranice, prvi put na normalnoj roto-mašini.

Na naslovnoj strani list je preko 4 stupca donio članak: »U Dalmaciji je planuo opći ustanak — Narodne mase i partizanske jedinice razoružale talijansku vojsku i oslobodile Split, Solin, Kaštela, Trogir, Makarsko Primorje, Brač, Hvar, Nin i dr.« U sredini strane list donosi izvještaj s ratišta pod naslovom: »Branioci Splita •desetkovali Nijemce na Klisu«.

Istog dana uveče u 8 sati održan je na bivšoj Botićevoj poljani veliki narodni miting. Na Poljanu se te večeri bio slegao čitav grad. U iščekivanju govornika iz hiljade grla orile su se partizanske pjesme i poklici NOP-u. A kada su se na balkonu dotadašnje »Casa Littorio« pojavili visoki vojni i politički rukovodioci NOP-a, nastao je urnebes.

Prvi je prisutnom narodu govorio Ivo Ribar-Lola, član Vrhovnog štaba NOVJ. Poslije njega govorio je Mijalko Todorović, komesar I. proleterske divizije, a odmah zatim engleski major Deakin, šef engleske vojne misije pri Vrhovnom štabu. Na kraju riječ je uzeo Vicko Krstulović, komandant IV. operativne zone.

Za sve to vrijeme na pravcu Sinj — Split vode se ogorčene -danonoćne borbe. Nijemci neprestano dovlače avionima iz Mostara nove jedinice i smjesta ih upućuju u borbu. Međutim, jedinice NOV, a naročito dijelovi III. dalmatinske brigade, na položajima kraj Dicma pružaju Nijemcima žestoki otpor i uvijek poslije svakog novog napada prisiljavaju ih na povlačenje.

Neuspjeh Nijemaca, da se najbližom komunikacijom probiju prema Splitu, prisilio ih je, da pribjegu novim mogućnostima izbjivanja u primorje srednje Dalmacije. Tako je 16. septembra krenula iz Imotskog jedna njemačka motorizirana kolona u namjeri da se preko Sestanovca i Omiša probije do Splita. 17. septembra ta je kolona izbila na područje sela Zvečanja, gdje su je dočekale jedinice Omiške grupe bataljona i nanijeli joj gubitke od 20 mrtvih i uništile pritom dva njemačka tenka.

Sutradan, 18. septembra, jedna druga njemačka kolona od nekoliko desetaka kamiona vojske praćena sa 15 tenkova krenula

je prema Splitu pravcem Krivodol — Klenovac — Grabovac. Na položaju kraj Grabovca ovu kolonu sačekao je Imotski bataljon Biokovskog partizanskog odreda i nakon višesatne žestoke borbe prinudio je, da se vrati natrag.

Očekujući dolazak IV. krajiške divizije, Štab IV. operativne zone i I. proleterske divizije donijeli su odluku, da zajedničkim snagama izvrše napad i zauzmu grad Sinj. Time bi Nijemcima bila oduzeta mogućnost daljnjeg dovođenja pojačanja, bez kojega njihove trupe zatvorene u tvrđavi u Klisu ne bi bile u stariju da dulje pružaju otpor.-

Međutim, VI. i X. brigada IV. krajiške divizije, koje su 15. septembra iz područja Sanskog Mosta krenule ubrzanim maršem prema Dalmaciji, bile su na putu zadržane od neprijatelja. Pošti» su svladale njegov otpor u rajonu sela Prkosa, one 20. septembra vode žestoke borbe s jednom četničkom formacijom na prilazima Vrlici.

Nemajući podataka o pokretu krajiških brigada. Štab IV. operativne zone je odlučio, da se Sinj napadne raspoloživim snagama, bez jedinica IV. divizije.

Prema planu napad na Sinj imao se izvršiti 20. septembra uveče iz dva pravca. S pravca Split — Sinj trebalo je da napada III. brigada I. proleterske divizije, a sa sjevera cestom Sinj — Vrlika III. dalmatinska brigada. Bilo je predviđeno, da u napadu na Sinj učestvuje i I. proleterska brigada sa svoja tri bataljona. Štabovima brigada izdano je naređenje, da svoje jedinice prebace na mjesta, odakle su imale krenuti u napad.

Još prije napada na sam Sinj trebalo je likvidirati njemačku grupu, koja je u Dicmu već osmi dan bila blokirana od jedinica III. dalmatinske brigade, jer prisustvo neprijateljskih snaga iza linije, s koje se ima krenuti na Sinj, ne samo što je otežavalo prikupljanje jedinica za napad, već je predstavljalo opasnost, da se te neprijateljske snage aktiviraju u pogodnom času.

Radi napada na Dicmo s triljskog sektora 17. septembra uveče prebačena je na područje između Sinja i Dicma III. brigada I. proleterske divizije. Idućeg dana ona je uspostavila direktnu vezu s jedinicama III. dalmatinske brigade, koje se u to vrijeme nalaze jugoistočno od Dicma na položaju Bubovača —• Prosik — Orlovača. 19. septembra uveče uz podršku njenih dijelova II. bataljon III. proleterske brigade vrši napad na Dicmo, ali bez uspjeha. Snage od

jednog bataljona bile su nedovoljne, da se slomi neprijateljski otpor.

Uslijed neuspjeha u borbi za Dicmo i novih vijesti o prodiranju Nijemaca od Imotskog napad na Sinj bio je odgođen. Za vrijeme, dok su se bataljoni I. proleterske prebacivali iz Lovreća prema Sinju, dobiveno je obavještenje, da se jedna jača neprijateljska kolona iz Imotskog sprema da prođe u pravcu Sinja. Zbog toga bataljoni I. proleterske brigade, predviđeni za napad na Sinj, vraćaju se natrag.

Za to su vrijeme krajiške brigade, razbivši četnike u blizini Vrlike, došle su na područje Hrvača i Zelova i uspostavile direktni dodir s jedinicama III. dalmatinske brigade. Po dolasku jedinica IV. krajiške divizije, Štab IV. operativne zone nastoji, da se napad na Sinj izvede što prije. Tako je odlučeno, da se on izvrši u noći uoči 23. septembra. U napadu su uzele učesća III. proleterska brigada, koja je grad napadala s juga, i dijelovi VI. i X. brigade IV. krajiške divizije, koje su u napad ušle sa sjevera. Čitavu noć na prilazima Sinja vođene su žestoke borbe, a u svitanje dijelovi krajiških brigada upali su u sam grad. Međutim, neprijatelj je još uvijek držao glavne objekte obrane, iz kojih je tukao žestokom vatrom, te su jedinice NOV bile na kraju prisiljene na povlačenje. Na'pad je bio obnovljen i slijedeće noći, ali neprijateljska obrana nije popuštala.

U međuvremenu njemačka komanda poduzima brže, efikasnije mjere u cilju izbijanja na srednjodalmatinsku obalu. Uvidjevši, da sa snagama, koje su prebačene avionima, ne mogu ući u Split, Nijemci užurbano prikupljaju raspoložive snage iz svih pravaca: i potpomognuti avijacijom i artiljerijom započinju opći napad u pravcu Splita. Tako je iz Livna upućena prema Sinju jedna njemačka kolona u jačini od 800 Nijemaca. Dijelovi IV. krajiške divizije, koji su učestvovali u napadu na Sinj, prebačeni su u pravcu Obrovca na Cetini radi zatvaranja prolaza toj njemačkoj koloni. Za to vrijeme njemačka kolona, koja prema Sinju nastupa iz Imotskog, već je bila izbila na liniju Studenci — Lovreć, gdje se sukobila s jedinicama I. proleterske brigade. U žestokoj borbi, koja se razvila, I. proleterska brigada zaustavila je ove njemačke snage i odbacila ih prema Cisti. Međutim, Nijemcima su stalno pristizala: nova pojačanja, i u obnovljenom napadu, nakon višesatne oštre borbe, oni su se uspjeli probiti u Sinj.

U isto vrijeme njemačka komanda aktivirala je u pravcu srednje Dalmacije i snage 114. divizije, koje su dotada bile orijentirane isključivo na područje sjeverno od rijeke Krke. Tako je jedna njemačka kolona krenula cestom Drniš — Sinj i izbila na sektor Muć — Neorić, gdje se sukobila s jedinicama III. proleterske brigade. Istovremeno jedna druga njemačka kolona nastupala je cestom Knin — Vrlika — Sinj i u blizini sela Hrvača naišla na jedinice X. krajiške brigade, koje su joj pružile odlučan otpor. Međutim, Nijemcima su pristizale nove snage, i X. krajiška ulaže krajnje napore, da bi zadržala ovu kolonu, dok se preko rijeke Cetine prebaci teško oružje i drugi zaplijenjeni materijal. Pritisak Nijemaca osjećao se iz svih pravaca.

Split, na koji su Nijemci usmjerili glavnu pažnju i aktivnost svojih jedinica, već se 20 dana nalazio u rukama partizana. Za to vrijeme iz njega je bio izvučen i prebačen u partizanska skloništa na Svilaji, Kamešnici i Moseću najveći dio zaplijenjenog imaterijala i ratne opreme. Time je pored mobilizacije ljudstva, koja je uspješno provedena, glavni zadatak NOP-a u vezi s kapitulacijom Italije bio ostvaren. Daljnja obrana grada, kada je trebalo prihvatiti frontalnu borbu s mnogo nadmoćnijim neprijateljem, mogla je jedinicama NOV nanijeti ozbiljne gubitke, U takvoj situaciji donesena je odluka, da se obrana Splita obustavi. U isto vrijeme divizijama je naređeno, da odustanu i od napada na Sinj, da se prebace na lijevu obalu rijeke Cetine i otpočnu operacije u pravcu livanjskog područja.

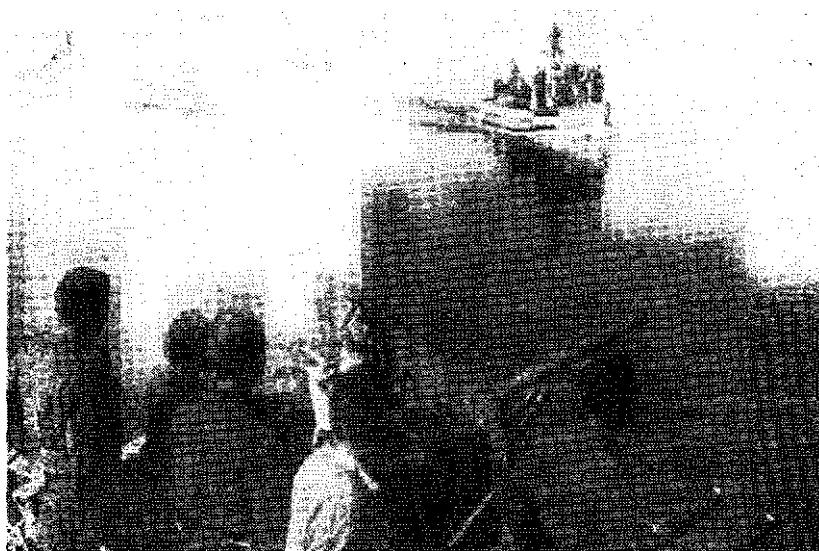
Jedinice IX. dalmatinske divizije, IV. krajiške divizije i III. brigade I. proleterske divizije u snažnom naletu zauzimaju Livno, I. proleterska brigada I. divizije ponovno oslobađa Duvno, a zatim Šuicu, Kupres i Bugojno. Time je bio ponovno oslobođen veliki teritorij u zapadnoj Bosni.

STVARANJE ŠTABA MORNARICE NOV JUGOSLAVIJE I POMORSKIH OBALSKIH SEKTORA

U kapitulaciji Italije partizani su došli do većeg broja solidnije građenih i većih brodova. Među njima bili su i parobrodi »Bakar«, »Ston«, »Vardar«, »Albanija«, »Bosna«, »Doksat« i motorna jahta »Lala«.

Dio tih zaplijenjenih brodova bio je preuđen i naoružam, pa su od njih formirane t, zv. ratne flotile. Na oslobođenom dijelu jadranske obale bilo je uspostavljeno pet mornaričkih baza, od kojih svaka raspolaže svojom flotilom naoružanih brodova.

S obzirom na ovaj brzi porast pomorskih snaga NOV, u uvjetima postojanja velikog dijela oslobođene dalmatinske obale i otoka, Vrhovni štab je donio odluku, da se formira Stab Mornarice NOV Jugoslavije, koji će jedinstveno rukovoditi pomorskim jedinicama i njihovim operacijama na moru.

Naoružani brodovi jedne od ratnih flotila mornarice Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije

U Stab, koji je formiran 26. oktobra u mjestu Hvaru, bili su imenovani: Josip Cerni, komandant, Srećko Manola, zamjenik komandanta, Pero Radović, komesar, Ivo Randić, zamjenik komesara, i Uroš Mardešić, načelnik štaba.

Radi lakšeg komandovanja operacijama na moru oslobođeni dio jadranske obale bio je podijeljen na pet pomorskih obalskih

sektora. Svaki od tih sektora ima svoj posebni štab, koji direktno rukovodi vojno-pomorskim jedinicama raspoređenim u lukama sektora. Štab Ratne mornarice rukovodi pomorskim snagama i njihovim akcijama najprije s otoka Hvara, a 30. decembra 1943. godine prelazi na otok Vis, koji ponovno, kao i u ranijoj svojoj historiji, postaje ratna luka, a sada i neosvojivi bastion oslobodilačke borbe našeg naroda na moru.

FORMIRANJE VIII. DALMATINSKOG KORPUSA NOV JUGOSLAVIJE

Općenarodni ustanak u Dalmaciji, nastao kapitulacijom Italije, doveo je u redove Narodnooslobodilačke vojske hiljade novih boraca, od kojih je do početka oktobra formirano devet novih dalmatinskih brigada i nekoliko partizanskih odreda. Od ovih i već ranije postojećih dalmatinskih brigada bile su formirane četiri dalmatinske divizije, i to: IX., XIX, XX. i XXVI. divizija NOV Jugoslavije.

U IX. diviziju ušle su I. dalmatinska proleterska brigada, XII dalmatinska brigada¹ i IV. dalmatinska brigada², formirana u danima obrane Splita od građana i stanovnika okolice.

XIX. divizija NOV bila je formirana na području sjeverne Dalmacije. Nju sačinjavaju V., VI. i VII. dalmatinska brigada. Dok je V. brigada (kninska³) bila formirana prije kapitulacije, VI⁴ i VII.⁵ brigada formirane su neposredno poslije, time što je

¹ Formirana početkom septembra 1943. g. Prilikom formiranja u njezin štab su ušli Ivo Purišić — komandant, Edo Santini, komesar, Bogdan Viskiđ, zamjenik komandanta, i Vlado Bubić-Vovo, zamjenik komesara. Kada je pri formiranju IX. divizije NOV za njenog komesara imenovan Edo Santini, za komesara III. brigade bio je postavljen Andro Kovačević.

² Formirana 12. septembra 1943. g. Komandant brigade bio je Josip Babin, a komesar Bere Badurina. U početku ima tri, a kasnije četiri bataljona.

³ Formirana 13. augusta 1943. g. Komandant brigade bio je Dušan Vlajsavljević, a komesar Stevo Maoduš.

⁴ Formirana sredinom septembra 1943. g. Komandant brigade bio je Sime Ivas, a komesar Ilija Radaković.

⁵ Formirana sredinom septembra 1943. godine. Komandant brigade bio je Ante Gvardiol, a komesar Milan Munižaba.

već dotada postojeća Prva grupa udarnih bataljona pretvorena u VI., a Druga grupa u VII. dalmatinsku brigadu. Međutim, grupe udarnih bataljona u sjevernoj Dalmaciji bile su samo osnove za novoformirane brigade, u čije redove s kapitulacijom Italije pristize velik broj dobrovoljaca i mobiliziranog ljudstva.

Štab XII. Bračko-hvarsko-viške brigade

U XX. diviziju ušle su Vili., IX. i X. dalmatinska brigada. Osmu brigadu¹ bila je sastavljena od boraca sa šibenskog područja, čiju osnovu sačinjava dotadašnji bataljon šibenskog partizanskog odreda. Deveta brigada² formirana je od boraca trogirskog i kaštelanskog područja. Njenu osnovicu sačinjava dotadašnji bataljon

¹ Formirana sredinom septembra 1943. g. u Sratoku u Trogirskoj Zagori. U sastavu ima četiri bataljona s oko hiljadu boraca. Komandant brigade bio je Branko Ljubić, a komesar Nikola Jončić.

² Formirana sredinom septembra 1943. g. u Donjem Segetu kraj Trogira. Ima četiri bataljona s oko 1500 boraca. Komandant brigade bio je Branko Dude, a komesar Nikola Repanić.

Trogirskog partizanskog odreda. Deseta brigada¹ bila je sastavljena od boraca sinjskog, mučkog i omiškog područja.

U Biokovu je od boraca biokovskog područja i onih, što su tih dana pristizali s Korčule, Pelješca, Brača, Hvara i Visa, formirana XI. dalmatinska brigada.² Osnovu za ovu brigadu dao je dotadašnji Biokovski partizanski odred, koji u svom sastavu ima tri bataljona, i to Biokovski, Imotski i Metkovski bataljon.

Opći ustanak na Braču, Hvaru, Visu i Šolti formira XII. dalmatinsku brigadu,³ dok se od boraca na Korčuli i Pelješcu formira XIII. dalmatinska brigada.⁴ Od ove tri brigade bila je formirana XXVI. divizija NOV Jugoslavije.

Naređenjem Vrhovnog štaba NOV i POJ od 7. oktobra 1943. godine od te četiri dalmatinske divizije formiran je VIII. korpus Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Naredba za formiranje korpusa glasi:

»Vrhovni štab
Narodno oslobodilačke vojske
i partizanskih odreda Jugoslavije
7. X. 1943. g.

N A R E D B A
VRHOVNOG ŠTABA NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE
I PARTIZANSKIH ODREDA JUGOSLAVIJE
od 7. X. 1943.

I.

Odlukom Vrhovnog štaba formira se VIII. korpus Narodno-Oslobodilačke vojske. U sastav ovoga Korpusa ulaze: IX, XIX, XX i XXVI Divizija Narodno-Oslobodilačke vojske i svi Partizanski Odredi na teritoriji Dalmacije i Dalmatinskih otoka.

Ovom odlukom rasformira se IV Operativna Zona Hrvatske.

¹ Formirana sredinom septembra 1943. g. ispod Kamečnice. Ima četiri bataljona s oko 1200 boraca. Komandant brigade bio je Ivan Vulin, a komesar Mate Bilobrk.

² Formirana 2. oktobra 1943. g. u selu Kozici Ispod Biokova. Ima tri bataljona s oko 700 boraca. Komandant brigade prilikom formiranja bio je Bogdan Pecotić zamjenik komandanta Ivan Gaće, komesar Marinko Borić, zamjenik komesara Zvonko Raos.

³ Formirana početkom oktobra 1943. g. na Srednjodalmatinskim otocima. Ima tri bataljona s oko 1000 boraca. Komandant brigade prilikom formiranja bio je Jure Franičević-Pločar, a komesar Josip Ilić-Suro.

⁴ Formirana početkom oktobra 1943. g. na Pelješcu. Ima četiri bataljona s oko 1200 boraca. Komandant brigade prilikom formiranja bio je Božo Blažević, a komesar Vinko Maglica.

II.

Stab VIII. korpusa sačinjavaju:

Vršilac dužnosti komandanta, pukovnik Pavle Ilić.

Politički komesar, drug Ivo Kukoč.

Načelnik štaba, drug Maks Bače.

Da bi štab pravilno funkcionirao odrediti i ostale potrebne organe.¹

III.

-V sastav IX. divizije ulaze: I., III., i IV. dalmatinska brigada.

U sastav XIX. divizije ulaze: V., VI. i VII. dalmatinska brigada.

U sastav XX. divizije ulaze: Vili., IX. i X. dalmatinska brigada.

U sastav XXVI. divizije ulaze: XI., XII. i XIII. dalmatinska brigada.

IV.

Stab IX. divizije sačinjavaju:

Komandant major Ante Banina, polit, komesar Edo Santini, načelnik štaba kapetan Momčilo Poleksić.

Stab XIX. divizije sačinjavaju:

Komandant potpukovnik Milan Kuprešanin, polit, komesar Babić, načelnik štaba Ante Biočić.

Stab XX. divizije sačinjavaju: komandant Velimir Knežević, polit, komesar Zivko Zivković, načelnik štaba Frane Biočić.

Stab XXVI. divizije sačinjavaju: komandant Niko Martinović, polit, komesar Vojin Popović, načelnik štaba Stanko Parmač.

Divizijske štabove popuniti pomoćnim osobljem da mogu pravilno funkcionirati.

Raspored izvršiti odmah.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Vrhovni komandant NOV i POJ
Tito s. r.«

Osmi korpus NOVJ bio je čedo dalmatinskog naroda, kruna njegovih trogodišnjih žrtava i nadčovječanskih napora u borbi za, slobodu. On se rađao kroz prasak prvih bombi na ulicama dalmatinskih gradova, iz poklika strijeljanih heroja Ruduše, Kamerlenga i Šubičevca, kroz prve pucnjeve Dinare, Biokova i Bukovice, iz krvi dalmatinskih sinova na Drini, Zelengori i Sutjesci i t? bezbroj ljutih bitaka vođenih s neprijateljem diljem cijele Dalmacije, južne Like, Bosne, Hercegovine i Crne Gore.

¹ Nakon kraćeg vremena za komandanta VIII. korpusa postavljen je Petar **Drapšln**, a za komesara Boško Siljegović. Ivica Kukoč prešao je na dužnost u **Oblasni** komitet KP za Dalmaciju. Formiranjem VIII. korpusa Stab IV. operativne zone prestaje postojati.

Vrhovno ŠTAB
Vrhovni Štab
Vrhovni Štab

511

N A R E D B A

VRHOVNI ŠTAB NOVOSTAVLJENOG VIII. DALMATINSKOG KORPUSA NOVOSTAVLJENOG VOJNOG OKRUGA

U skladu s vrhovnom Naredbom o formiranju VIII. dalmatinskog korpusa NOVOSTAVLJENOG VOJNOG OKRUGA, a svi sastavni dijelovi su formirani i raspoređeni na sljedeći način:

1. U sastav korpusa raspoređuju se:

II.

1. U sastav korpusa raspoređuju se:
- 1. brigada
- 2. brigada
- 3. brigada
- 4. brigada
- 5. brigada
- 6. brigada
- 7. brigada
- 8. brigada
- 9. brigada
- 10. brigada
- 11. brigada
- 12. brigada
- 13. brigada
- 14. brigada
- 15. brigada
- 16. brigada
- 17. brigada
- 18. brigada
- 19. brigada
- 20. brigada
- 21. brigada
- 22. brigada
- 23. brigada
- 24. brigada
- 25. brigada
- 26. brigada
- 27. brigada
- 28. brigada
- 29. brigada
- 30. brigada
- 31. brigada
- 32. brigada
- 33. brigada
- 34. brigada
- 35. brigada
- 36. brigada
- 37. brigada
- 38. brigada
- 39. brigada
- 40. brigada
- 41. brigada
- 42. brigada
- 43. brigada
- 44. brigada
- 45. brigada
- 46. brigada
- 47. brigada
- 48. brigada
- 49. brigada
- 50. brigada
- 51. brigada
- 52. brigada
- 53. brigada
- 54. brigada
- 55. brigada
- 56. brigada
- 57. brigada
- 58. brigada
- 59. brigada
- 60. brigada
- 61. brigada
- 62. brigada
- 63. brigada
- 64. brigada
- 65. brigada
- 66. brigada
- 67. brigada
- 68. brigada
- 69. brigada
- 70. brigada
- 71. brigada
- 72. brigada
- 73. brigada
- 74. brigada
- 75. brigada
- 76. brigada
- 77. brigada
- 78. brigada
- 79. brigada
- 80. brigada
- 81. brigada
- 82. brigada
- 83. brigada
- 84. brigada
- 85. brigada
- 86. brigada
- 87. brigada
- 88. brigada
- 89. brigada
- 90. brigada
- 91. brigada
- 92. brigada
- 93. brigada
- 94. brigada
- 95. brigada
- 96. brigada
- 97. brigada
- 98. brigada
- 99. brigada
- 100. brigada

III.

2. U sastav korpusa raspoređuju se:
- 1. brigada
- 2. brigada
- 3. brigada
- 4. brigada
- 5. brigada
- 6. brigada
- 7. brigada
- 8. brigada
- 9. brigada
- 10. brigada
- 11. brigada
- 12. brigada
- 13. brigada
- 14. brigada
- 15. brigada
- 16. brigada
- 17. brigada
- 18. brigada
- 19. brigada
- 20. brigada
- 21. brigada
- 22. brigada
- 23. brigada
- 24. brigada
- 25. brigada
- 26. brigada
- 27. brigada
- 28. brigada
- 29. brigada
- 30. brigada
- 31. brigada
- 32. brigada
- 33. brigada
- 34. brigada
- 35. brigada
- 36. brigada
- 37. brigada
- 38. brigada
- 39. brigada
- 40. brigada
- 41. brigada
- 42. brigada
- 43. brigada
- 44. brigada
- 45. brigada
- 46. brigada
- 47. brigada
- 48. brigada
- 49. brigada
- 50. brigada
- 51. brigada
- 52. brigada
- 53. brigada
- 54. brigada
- 55. brigada
- 56. brigada
- 57. brigada
- 58. brigada
- 59. brigada
- 60. brigada
- 61. brigada
- 62. brigada
- 63. brigada
- 64. brigada
- 65. brigada
- 66. brigada
- 67. brigada
- 68. brigada
- 69. brigada
- 70. brigada
- 71. brigada
- 72. brigada
- 73. brigada
- 74. brigada
- 75. brigada
- 76. brigada
- 77. brigada
- 78. brigada
- 79. brigada
- 80. brigada
- 81. brigada
- 82. brigada
- 83. brigada
- 84. brigada
- 85. brigada
- 86. brigada
- 87. brigada
- 88. brigada
- 89. brigada
- 90. brigada
- 91. brigada
- 92. brigada
- 93. brigada
- 94. brigada
- 95. brigada
- 96. brigada
- 97. brigada
- 98. brigada
- 99. brigada
- 100. brigada

IV.

3. U sastav korpusa raspoređuju se:
- 1. brigada
- 2. brigada
- 3. brigada
- 4. brigada
- 5. brigada
- 6. brigada
- 7. brigada
- 8. brigada
- 9. brigada
- 10. brigada
- 11. brigada
- 12. brigada
- 13. brigada
- 14. brigada
- 15. brigada
- 16. brigada
- 17. brigada
- 18. brigada
- 19. brigada
- 20. brigada
- 21. brigada
- 22. brigada
- 23. brigada
- 24. brigada
- 25. brigada
- 26. brigada
- 27. brigada
- 28. brigada
- 29. brigada
- 30. brigada
- 31. brigada
- 32. brigada
- 33. brigada
- 34. brigada
- 35. brigada
- 36. brigada
- 37. brigada
- 38. brigada
- 39. brigada
- 40. brigada
- 41. brigada
- 42. brigada
- 43. brigada
- 44. brigada
- 45. brigada
- 46. brigada
- 47. brigada
- 48. brigada
- 49. brigada
- 50. brigada
- 51. brigada
- 52. brigada
- 53. brigada
- 54. brigada
- 55. brigada
- 56. brigada
- 57. brigada
- 58. brigada
- 59. brigada
- 60. brigada
- 61. brigada
- 62. brigada
- 63. brigada
- 64. brigada
- 65. brigada
- 66. brigada
- 67. brigada
- 68. brigada
- 69. brigada
- 70. brigada
- 71. brigada
- 72. brigada
- 73. brigada
- 74. brigada
- 75. brigada
- 76. brigada
- 77. brigada
- 78. brigada
- 79. brigada
- 80. brigada
- 81. brigada
- 82. brigada
- 83. brigada
- 84. brigada
- 85. brigada
- 86. brigada
- 87. brigada
- 88. brigada
- 89. brigada
- 90. brigada
- 91. brigada
- 92. brigada
- 93. brigada
- 94. brigada
- 95. brigada
- 96. brigada
- 97. brigada
- 98. brigada
- 99. brigada
- 100. brigada

Faksimil Naredbe Vrhovnog štaba o formiranju VIII. dalmatinskog korpusa NOV Jugoslavije

Stvaranjem ove moćne vojne formacije u Dalmaciji je bur završen jedan buran period, u kome se postepeno i uporno, kroz vatru oružane borbe izgrađivala borbena partizanska formacija sve od početnih partizanskih grupa do najvišeg oblika moderne vojničke organizacije.

Otada, u novonastalim vojno-političkim prilikama, kada iz osovinskog stroja ispada najvjerniji Hitlerov saveznik fašistička Italija, narod Dalmacije, svrstan u novoformirane divizije i brojne partizanske odrede od Zrmanje do Neretve, nastavit će bespoštednu, borbu s neprijateljem do konačnog oslobođenja zemlje.